

- Protohistoriques. Bratislava, 1-7 Septembre 1991. Bratislava, 1993, 261-270.
- SZENTPÉTERI 1993C**
Szentpéteri József: Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. *Tisicum VIII* (1993) 163-180.
- SZENTPÉTERI 1994A**
Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Probaufüzet. Budapest, 1994. Szerk.: Szentpéteri József.
- SZENTPÉTERI 1994B**
Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. *ActaArchHung* 46 (1994) 231-306.
- SZENTPÉTERI 1995A**
Szentpéteri József: Az Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (ADAM) c. számítógépes adatbázis és kézikönyv munkálatairól. Visegrád, 1994, s.a.
- SZENTPÉTERI 1995B**
Szentpéteri József: Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567-630/670). In: Magyarország története térképeken. 3a térkép.
- SZENTPÉTERI 1995C**
Szentpéteri József: Késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680-804). In: Magyarország története. 3b térkép.
- SZŐKE 1960**
Szőke Béla: Az avarok hringje. *Le hring des Avars. ArchÉrt* 87 (1960) 61-63.
- TOMKA 1972**
Tomka Péter: A környei avar kori temető történeti értékeléséhez. *AT* 20 (1972) 227-231.
- VÉKONY 1979**
Vékony Gábor: The role of a march in ethnic political changes. *ActaOrHung* 33 (1979) 301-314.
- VÉKONY 1983**
Vékony Gábor: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásban. In: Tőkei Ferenc (szerk.), *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, 1983, 215-236.
- WOLFRAM 1987**
Wolfram, Herwig: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907*. Wien-Berlin, 1987.

RÖVIDÍTÉSEK

- ActaArchHung* Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaOrHung Acta Orientalia Hungarica, Budapest
 ADAM Csallány, Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956.
 ADAM2 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, in Druck. Hrsg.: Szentpéteri, József.
 ArchAust Archaeologia Austriaca, Wien
 ArchÉrt Archeológiai Értesítő, Budapest
 ArchHung Archaeologica Hungarica, Budapest
 AT Antik Tanulmányok, Budapest
 Avarok Az avarok kincsei. VI-IX. századi leletek magyar múzeumok gyűjteményeiből. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1986.
 Awaren Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Frankfurt am Main, 1985
 Awaren u. Slawen Awaren und Slawen in Südwest-Ungarn. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing Nr. 22. Straubing, 1994.
 CommArchHung Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
 ÉKMoFöldr.Évk. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Miskolc
 FolArch Folia Archaeologica, Budapest
 Földr.Közl. Földrajzi Közlemények, Budapest
 JAMÉ A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
 JPMÉ A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
 MoT I. Magyarország története I. Főszerk.: Székely György. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984.
 MRT Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
 SMK Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
 StZ Studijné Zvesti, Nitra
 SzIEK Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938.
 Tisicum Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok

CARTOGRAPHIA AVARICA TÉRKÉPÉSZETI ÉSZREVÉTELEK ADAM-TÓL BAJÁNIG *

SZENTPÉTERI JÓZSEF

Előadásom első részében rövid kutatástörténeti áttekintést adok arról, miként ábrázolták Csallány Dezső 1956-os lelőhelykataszterének megjelenése óta térképes formában az avar birodalom nagyságát, területének változásait kárpát-medencei honfoglalásuktól fennállásuk végéig. A második részben kísérletet teszek az avar állam legelső hatalmi központjának meghatározására. Olyan munkahipotézist ismertetek, mely szerint a legkorábbi kagáni székhely (eltérően az eddigi, a Duna-Tisza-közi lokalizálásoktól) Pannoniában, valahol a Balaton déli partján lehetett. E feltételezés többek között a Keszthely-kultúráról és az avar kori germánokról eddig kialakult vélemények átgondolására is készítheti a kutatást.

1. Kis avar térképtörténet ADAM-tól ADAM2-ig

Az avar birodalom egész területét átfogó térképes ábrázolás problémaköre Csallány Dezső ADAM-jával kezdődik, amikor a szerző azzal az igénnyel fogott hozzá a kataszter térképmellékletének elkészítéséhez, hogy azon minden általa tárgyalt kárpát-medencei, illetve néhány, azon is túl eső lelőhelyet legalább hozzávetőleg meg lehessen keresni. A domborzatra csak úgy utalt, hogy a lakatlan erdős vidékeket bevonalkázott foltokkal jelölte.¹ Ez a megoldás a tágabb tájegységeken belüli azonosításhoz elégségesnek bizonyult, de ezen kívül (a nagy lépték – 1:1.200.000 – miatt is) más elvárások már nem lehettek vele kapcsolatban. Ilyen módon Csallány térképe például az avar birodalom belső időrendjére vonatkozó jelölést sem tartalmazott. Mivel a tárgyalt 1090 tétel döntő többsége temető, az avar településterületre elsősorban a temetkezések elterjedéséből következtethettünk — ez a módszer lényegében azóta sem változott sokat (természetesen a topográfiailag kutatott megyék területe már kivételt jelent). A lelőhelykataszter az óhatatlan hibák és hiányosságok ellenére majd' négy évtized óta az avar korral foglalkozók kézikönyve lett. Az avar korszakkal kapcsolatban azóta megjelent térképek ismertetésekor itt nincsen mód a témakörrel közelebbről-távolabbról kapcsolatos minden példa felsorolására, ezért e tallózás szűk keretei között csak néhány jellemző esetre szorítkozom.

A modern történelmi atlaszok, térképek iránti igény legfőbb kritériuma a hitelesség kell legyen. A közép-európai nemzetek történetírásában azon-

ban gyakorta megfigyelhető az a törekvés, hogy egy-egy korszakra, területre jogigényt formálnak, s azt többek között térképen is megjelenítik. Különösen érvényes volt ez azokra az időszakokra és vidékekre, amikor és ahol kevés írott forrás áll a kutatás rendelkezésére, s a régészeti hagyaték etnikumhoz való kötése még bizonyításra — illetőleg elfogadásra — várt. Az avar kaganátus területe — főleg hatalmának megingása után, a 9. században — „kisajátítható volt” bizonyos történetírók részéről a múlt tendenciózus ábrázolása jegyében. A két szomszédos ország, a korabeli Morva fejedelemség és Bulgária így a ténylegesen igazolható határoknál jóval nagyobb területtel tünt fel a tudományos szakirodalom és az ismeretterjesztés határára mozgó reprezentatív kiadványokban.²

A történeti térképek hitelességét szolgálja a természeti-földrajzi viszonyok hű ábrázolása. Jelenleg már olyan alaptérképek állnak rendelkezésre, melyek megfelelnek az egész Kárpát-medencét mutató áttekintésekhez: ezek az MTA Régészeti Intézetében kidolgozott (1:2.000.000-s léptékű) vízrajzi és domborzatos térképek, melyeket nemcsak a hazai, hanem külföldi kollégák is átvettek. Ami pedig a részleteket illeti, a Kárpát-medence természeti képének rekonstruálása elsősorban a magyar honfoglaláskor időszakára vonatkozólag áll a kutatás középpontjában. Az ezirányú tanulmányok azonban nagyon sok olyan ismeretet napvilágra hoznak, amelyet az avar kor kutatói is hasznosíthatnak. Legutóbb olyan feltételezést közöltek, mely szerint az avar birodalom bukásához nagymértékben hozzájárult a félgömbünkön a 700-as évektől bekövetkezett rendkívüli szárazság, amely katasztrófális viszonyokhoz, tartós éhínséghez, s közvetve az avar birodalom bukásához vezetett. Fel van ezzel adva a lecke a régészet és az embertan művelőinek: nemcsak a késő avar kor belső időrendjének, hanem a korabeli demográfiai viszonyok tisztázására is szükség lenne, ahhoz, hogy érdemben állást tudjunk foglalni ebben a sok jelenséget más megvilágításba helyező magyarázatban. A különböző természeti adottságok figyelembe vételével letelepedő illetve gazdálkodó népek térképes ábrázolása terén módszereink finomításra várnak, a helyi földrajzi viszonyokra vonatkozó ismereteink bővítésre szorulnak. Csakis a lehető legrészletesebb térképek egybevetésével lesz igazán értelmezhető

például az oly sok — ám nem eredménytelen — vitát kiváltó kettős honfoglalás elméletének egyik sarokpontja, az egymást kiegészítő késő avar kori és honfoglaláskori magyar lelőhelyek egyazon térképen való ábrázolása is.³

Minden kutató oly mélységben merül el témájának feldolgozásában, amennyire érdeklődési köre és a rendelkezésére álló információk azt lehetővé vagy szükségessé teszik. Nincs ez másként a népvándorlaskor-kutatás területén sem. Ha a téma súlya nem kívánja, akkor vázlatos ábrázolások is elegendőek a mondanivaló alátámasztására. Ha az avar birodalom története áll a munka középpontjában, akkor természetesen ugyanazon iskola másik képviselője a lehető legprecízebben ábrázolja a kaganátus nemzetközi helyzetét (bár az avar törzsterület határainak pontossága hagy némi kivetnivalót maga után. Az avar kori Kárpát-medence ábrázolásakor már csak a monográfiában tárgyalt, közismert lelőhelyek számbavételére szorítkozik Walter Pohl. Nem is várhatjuk el tőle, hogy amit a magyar kutatás nem végzett el, az avar kori lelőhelyek pontos számbavételét, azt elvégezze helyettünk. Bár az első nagyobb igényű áttekintés a fenti munka közlésekor már négy esztendeje megtörtént.⁴

Erdélyi Istvánnak az 1970-es évek végéig az MTA Régészeti Intézetében folytatott anyaggyűjtéséből kiindulva (amely az avar kori lelőhelylistákból, 1:150.000-es léptékű megyei térképekből és áttekintő összegzésből állt), azt továbbfejlesztve és korrigálva került sor az avar korszak legjelentősebb lelőhelyeinek első olyan összefoglalására, amely hosszabb távon is kiállta az idők próbáját. A legfontosabb avar kori lelőhelyeket tartalmazó áttekintés Bóna–Szentpéteri munkája⁵ (1. térkép), amely több műben is továbbélt: a nemzetközi szakirodalomban Bálint Csanád tette ismertté,⁶ az időrendre vonatkozó határvonalak átvételével kiállítások katalógusaiban is megjelent.⁷ Alapanyagául szolgált a nagyközönségnek szánt magyar Történelmi Atlasz térképeinek is: a kora és a késő avar korszak legjelentősebb lelőhelyei, regionális központjai két színes lapon jelennek meg rövidesen.⁸

Röviden szólnom kell arról a jogos észrevételről, miszerint egy adott korszak — főleg temetkezési helyekről előkerült — leleteinek térképes rögzítése nem tükrözheti pontosan a vizsgált birodalom hatalmi szféráját, csupán annak települési területét.⁹ Esetünkben az írott forrásokból sejthető gyepű,¹⁰ az időről-időre mozgó, változó határvédő rendszer szerves részét képezte az avar birodalomnak, az viszont kérdéses, mennyire lehet azt térképes formában is hűen körvonalazni. Hasonlóképpen a közeljövő feladata lesz a belső, sűrűn lakott térségek helyi, vagy regionális jelentőségű központjainak meghatározása, a forrásokban több néven szereplő fejedelmi székhely (hring, regia, campus¹¹) körzetének, esetleg pon-

tos helyének megtalálása. Ezek is a történeti kartográfia lehetséges feladatai közé tartozhatnak, csakúgy mint a gazdaság-, településtörténet- és életmódkutatás terén is sajátos segítséget nyújthat a társ-segéd tudomány, a régészet számára. A lelkiismeretes munkával elkészített térkép ugyanolyan szellemi termék, mint bármely nagyobb lélegzetű tanulmány, ezért nem véletlen, hogy a történeti földrajz területén vitathatatlan érdemeket szerző Györffy György kiállt a térkép-tervezés szerzői jogainak védelmére, a korrekt átvétel és idézés gyakorlata mellett.¹²

Térjünk vissza kiindulópontunkhoz, az avar lelőhelykataszter folytatásához: a Magyar Nemzeti Múzeumban 1991 óta folynak széleskörű hazai és nemzetközi együttműködéssel az ADAM2 munkálatai. A kárpát-medencei avar birodalom törzsterületéről és sajátos anyagi kultúrájának kisugárzási pontjairól jelenleg már 3.600 lelőhely ismert. Az előzetes becslések szerint ezer avar kori telepnyom lokalizálása történt meg a Magyarország 11,7 %-át érintő¹³ topográfiai terepbejárások során — hatalmas feldolgozásra váró adattömeget nyújtva a korszak településtörténetének és életmódjának vizsgálatához. A felújított avar lelőhelykataszter abban az értelemben úttörő vállalkozás, egyben kísérletnek is tekinthető, hogy az eddig elkészült tíz MRT-kötet eredményeit és módszertani előnyeit hasznosítva a történelmi múltnak csak egyetlen időrendi metszetét adja (567–895), ám az egész Kárpát-medencére való kitekintéssel építi fel naprakész (esetünkben: „évrékesz”) információkat tartalmazó adatbázisát.

Az ADAM2 ezen a helyen legérdekesebb része a 25 darabra tervezett színes térképmelléklet (2. térkép). A lelőhelyek térképészeti rögzítése 1:200.000-es léptékű szelvényeken történik. A külön fóliára rögzített jeleket az alaptérképekkel egybedolgozva s felére kicsinyítve kapjuk a publikáció 1:400.000-es léptékű mellékleteit. A legújabb fejlemény e téren az, hogy az átlátszó fóliára rajzolt összefoglaló térképek Ausztriában, Peter Stadler közreműködésével készülnek: az MTA Régészeti Intézetében előállított 1:2.000.000-s léptékű domborzatos térkép digitalizálásával készített alaptérképre számítógép segítségével rögzítik a 200.000-es léptékű szelvények adatait. Terveink szerint az ADAM2 1996 tavaszán kerül ki a nyomdából, mellyel magyar és német nyelven lekérdezhető számítógépes adatbázist és korszerűen megírt, szemléletes térképmellékletekkel ellátott német nyelvű kézikönyvet bocsátunk a kutatás rendelkezésére.¹⁴

II. Megjegyzések az avar birodalom regionális központjainak kérdéséhez

Az avar korszak régészeti lelőhelyeinek vizsgálata során önkéntelenül is felmerül a hatalmi központok pontos földrajzi helyének, esetleg körzeté-

nek meghatározási igénye. Írott történeti forrása-ink kizárólag az avar birodalom fennállásának utolsó szakaszára vonatkozó adatokat tartalmaznak a kagáni székhelyről, az ezt megelőző időszakra nézve csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Alábbi munkahipotézissel ennek a kérdéskörnek árnyaltabbá tételéhez szeretnék hozzájárulni.

Elsősorban azt vizsgálom, hogy az írott kútfők és a kora avar korszak régészeti lelőhelyeinek összevetésével lokalizálható-e a Baján-dinasztia vezetete kaganátus hatalmi központja a Kárpát-medencében, s ezzel szoros összefüggésben, hogyan magyarázható a későantik ékszerekkel jellemezhető Keszthely-kultúra és a különböző germán népelemek elterjedési területe az avar fennhatóság alatt.

A kora avar kagáni székhely meghatározását az írott kútfők ezzel kapcsolatba hozható — meglehetősen szórványos — adatainak összegyűjtésével, a különböző hadjáratok¹⁵ valószínűsíthető felvonulási és visszavonulási útvonalainak mérlegelésével,¹⁶ majd a legfontosabb korabeli régészeti lelőhelyekkel való összehasonlítással kísérlem meg.

Bár az avar birodalom hatalmi központjának pontos helyéről hallgatnak a kútfők, magát a területet egyöntetűen Pannoniának nevezik. Ezt az információt kutatásunk ez idáig nem vette szó szerint, toposként kezelte, hiszen már a legkorábbi régészeti hagyatékuk az egész Kárpát-medence birtoklásáról tanúskodott. Vegyünk először szemügyre néhány erre vonatkozó bizánci és nyugati forrást (a Pannoniára vonatkozó kiemelések a továbbiakban tőlem származnak):

PAULUS DIACONUS II.7.: „Alboin saját szállásterületét, azaz Pannoniát barátainak, a hunoknak juttatta...”;¹⁷

AGNELLUS 95 (p. 338,28-32): „Ezután kivonultak a langobardok ... Azokban a napokban felkelt az avarok népe s Pannoniába jött”;¹⁸

THEOPHANES BYZANTINUS apud PHOTIUM, Bibliotheca 64 (p. 77,28-36): „Később jöttek az avarok és kérték, hogy Pannoniában lakhassanak...”;¹⁹

MENANDER PROTECTOR EL p. 208,11 - 210,2.: „Tiberios követséget küldött Bajánhoz, az avarok vezéréhez... Jóannést rendelték ki... Ez megjelent Pannoniában, s magát Bajánt meg az avarok haderőit a rómaiak területére vitte át”;²⁰

MENANDER PROTECTOR EL p. 471,25 - 476,25.: Sirmium ostromlására „Baján... a Száva folyóhoz jött... Sok masszív vízijárművet gyűjtött össze Felső-Pannoniában (Pannonia Superior) a Dunán ... ugyanis attól tart, hogy a rómaiak (a perzsák elleni háború befejezése után) egész hadseregükkel az avarok ellen vonulnak. Akkor ez a város (Sirmium) lenne a legalkalmasabb erődített támaszpont ellenfeleikkel (az avarokkal) szemben,

akiktől sem igazán nagy folyó, sem más terep-akadály nem tartaná távol őket”;²¹

IOHANNES EPHESEMUS VI. 24. (p. 247,27 - 248,13): Az avarok királya követség útján kérte II. Justinus bizánci császárt, hogy „küldjön hozzá mestereket és építészeket palota meg fűrdő emelése céljából. Ezek el is mentek, megépítették, elkészítették neki a palotát és a fűrdőt...”;²²

MENANDER PROTECTOR EL p. 476,26 - 477,18.: Baján kagán Sirmiumot úgy jellemezte, hogy „a város ... egészen közel fekszik” az avar seregből dezertálók számára.²³

A fenti idézetekből világosan kiderül: a kortársak pontosan tájékozódtak az avar hadmozdulatokról, ismerték a kagáni székhely pontos helyét — ha másból nem, Jóannés bizánci hadvezér és a „kölcsonadott” építőmesterek tevékenységéből ez egyértelmű.

Az avar közösségek teljes ismert régészeti hagyatékát egy sajátos, a társadalom rétegzettségét régészeti adatok figyelembe vételével tükröző szempontrendszerrel minősítettem.²⁴ A hagyományos tárgytípológián nyugvó belső időrend szerint négy szakaszra osztottam az avar és a magyar honfoglalás (567 és 895) közé eső időszakot (kora és késő avar korszak első illetve második fele), így négy olyan térképhez jutottam, amely az idő múlása szerint mutatja az Avar Birodalom regionális központjait.²⁵ Közülük most a legelső, az avar korszak első felére (567-626/630) vonatkozó térképet elemzem részletesebben, hiszen a többen bemutatott eredmények összhangban vannak a kutatás jelenlegi álláspontjával.

Az avar kori régészeti hagyaték legjelentősebb hányada a 815 fegyveres és/vagy lovas lelőhelyen került elő. A lelőhelyek elterjedési térképeinek vizsgálatakor feltűnt, hogy a legkorábbi időkben nem a Duna bal partján, hanem a Duna jobb oldalán húzódnak, illetve a Dunántúl keleti részén található a fegyverekben leggazdagabb közösségek temetkezési helyei. Ez a jelenség katonai szempontból ellentmondott a Duna-Tisza-közén feltételezett kagáni központnak, hiszen ebben az esetben egy bal parti védelmi vonal lenne a célnak megfelelőbb. Térképen rögzítve a legkorábbi, bizonyosan Baján-korabeli lelőhelyeket, olyan területek (régiók) körvonalazódtak, melyek szerint egyes vidékeket egy-egy regionális központ vezetője (fejedelmi rangú személy, hadvezér ?) irányította. A legjelentősebb lelőhelyek a Dunántúlon koncentrálnak, és ezek részben a római úthálózatra épülő településrendszert rajzolnak ki (3. térkép).

A térség közepén feltételezett kagáni székhely, a pannoniai hatalmi központ földrajzi helyének kiválasztása elsősorban azzal magyarázható, hogy a türkök támadásától tartó Baján az erős természetes akadályt biztosító Duna mögé húzódott. Keletről, az egykori római limes mentén katonai települések egész sora védte a kagáni

központot, északnyugatról a Dunántúli-középhegység és a Balaton (ennek partján építhették a bizánci mesterek a forrásokban szereplő palotát és fürdőt), délről — a katonai településeken túl — még széles lakatlan gyepű is védte az országot.

A Balaton déli partján, Zamárdi határában folyó temetőásatás²⁶ a korabeli Kárpát-medence legjelentősebb lelőhelye, különleges társadalmi rangú és gazdagságú személyek nyugóhelye lehetett. Ez a „táborváros”, „ordu”²⁷ közvetlen összeköttetésben volt az avar birodalmat délről ellenőrző Kölked-környéki²⁸ településekkel, ahonnan a Dráva-folyó mind korábban, mind a későbbi évszázadokban sűrűn használt észéki (a római kori Mursa) átkelőhelyén át egyenes út vezetett a bizánci birodalom sarkbástyájához, Sirmiumhoz. Ezért érthető, miért ragaszkodik Baján kagán e város elfoglalásához (582), majd felégetéséhez(?): a bizánci fővárosból, Constantinápolytól ÉNy-ra vezető római hadiúton, a Singidunum (Belgrád) – Sirmium – Mursa (Eszék) – Altinum (Kölked) – Sopianae (Pécs) – Tricciana (Ságvár) útvonalon közvetlenül elérhető és rendkívül sebezhető lett volna a Baján korabeli Pannonia hatalmi központja.

Az avar kori Pannonia-kutatás bizonyos értelemben megoldatlan kérdései közé tartozik a Keszthely-kultúra²⁹ elterjedési területe (4. térkép). Az elsősorban későantik-bizánci női ékszerekkel (stílustűk, kosaras fülbevalók, korongos fibulák, kígyófejes karperecek) jellemzett népeiséget a továbbélő romanizált lakosság és az észak-itáliai langobardok emlékanyagával hozzák összefüggésbe, de kétségtelen bizánci kapcsolatokkal is rendelkeztek. Ez utóbbi lehetséges magyarázata az avar hadjáratok során elhurcolt bizánci hadifoglyok letelepítésében rejlik.³⁰

A Keszthely-kultúra lelőhelyeinek Pannonia területén való csoportosulása — a legkorábbi avar kagáni székhely dunántúli lokalizálása után — a következő módon is értelmezhető: a helyben talált, keresztény hagyományokat őrző és gazdag vezetőréteggel rendelkező lakosságot szolgáltatásokra kényszerítve a keszthely-fenekpusztai római erődítmény és Sopianae környékére telepítették, ahol a kagáni szállásterület peremén felügyelet alatt éltek. Valószínűsíthető közöttük bizánci foglyok jelenléte, akikről írásos forrás is megemlékezik.³¹ Kuber Pannoniába költözéséről, s a bizánci hadifoglyok utódai fölötti uralmáról szóló adat számunkra azért is jelentős, mert az Ozorai-gar-Tótipusztai körrel azonosított népmozgás esetében fel sem merült, hogy Pannoniát ez esetben topusként kellene értelmezni — így imént idé-

zett, ennél az időnél jóval korábbi idősakra vonatkozó források esetében is kizárhatjuk, hogy földrajzi értelemben meg kellene kérdőjelezni adataink forrásértékét.

A kutatás másik fel-fellobbanó vitás kérdése az avar kori germánok sorsa a bevándorolt keleti népesség fennhatósága alatt. Az írott források szerint jelenlétükkel az egész avar korszak során számolni kell, régészeti hagyatékuk értelmezése azonban még nem jutott nyugvópontra (langobard?, gepida? továbbélés). Az 1970-es évek elején — a Környe-vita lezárásával — ez a kérdés egyike lett hazai kutatásunk tabutémáinak, s csak hosszú idő múltán újultak fel az ezzel kapcsolatos óvatossági próbálkozások³² (5. térkép).

A közölt és közöletlen régi és új ásatások fényében ismét időszerű felülvizsgálni azt a germán jellegű leletanyagot, melyet Fettich Nándor az avaroktól széttelepített és uralmuk alatt továbbélő gepidák emlékeiként foglalt össze.³³ Az avar-bizánci háborúskodások idején a gepidákra vonatkozó írott források közül főként Paulus Diaconust szokás idézni: a gepidák nemzetségének a háborút túlélő tagjai „vagy a langobardok alattvalói lettek, vagy mind a mai napig kemény uralom alatt nyögnek, miután hazájukat a hunok vették birtokukba”.³⁴

Összegzésképpen: a pannoniai kora avar kori temetők nagy részében a korabeli germán lakossághoz köthető régészeti emlékek találhatóak.³⁵ Ezek többségét (bár az etnikai hovatartozás kényes kérdése behatódott vizsgálatokat igényel) valószínűleg azok a legyőzött gepidák hagyhatták ránk, akik — a történeti forrásokban szintén szereplő szláv törzsekkel egyetemben — az avar kaganátus etnikai elemeivé váltak, s a hadseregben katonai segédnépekként szolgáltak. Nagyszámú dunántúli jelenlétük tudatos áttelepítéssel magyarázható: megjelenhettek a kagáni testőrség soraiban, de főként a katonai feladatokkal megbízott falvak sorában éltek tovább.

Mi lett a későbbiekben a feltételezett pannoniai kagáni székhely sorsa?³⁶ A türk támadás veszélyének múltával, az alpesi szlávok felkelését (623–624) és a sikertelen konstantinápolyi ostromot (626) követő bolgár háború (631) után régészetiileg is érzékelhető változás történt a birodalom irányításában. Az új hatalmi jelvényeket, arany álcatos díszövet viselő vezetőréteg („bócsai kör”) a Duna-Tisza-közébe tette át a székhelyét, amely megmaradt a 8/9. századfordulóig, a szuverén avar állam fennállásának végeztéig³⁷ (6. térkép).

JEGYZETEK

- * Tanulmányom rövidített változata 1994. november 8-án elhangzott a nyitrai „Ethische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau in 6.-11. Jh.” c. konferencián (Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Baján).
- 1 Csallány 1956, a domborzat Kniezsa 1938 és Glaser 1939 nyomán.
 - 2 A térképes ábrázolásokat érintő hitelesség elveiről és ide vonatkozatható példáiról Györffy 1991, 5. és 9. A 9. századi Kárpát-medence kisajátítási törekvéseire Dekan 1976: Gebietsentwicklung Großmährens. Von der staatlichen Einigung um 830 bis zum Tode Svatopluku 895, v.ö. Pótó 1989, 23-25; Istoria na Bulgaria II. Sofia, 1981, 140-141: Bulgária térképe a 9. sz. első felében. A korszak legújabb térképes ábrázolása Bóna - Szentpéteri 1994-1995.
 - 3 A Kárpát-medence természeti képéről a honfoglalás korában Somogyi 1984 és 1994; László 1988, I. térkép (szerk.: Somogyi Sándor). A késő avar kori kiszáradás elméletéről: Györffy - Zólyomi 1994, 27-30. A késő avar kori és magyar honfoglaláskori lelőhelyek legutóbbi együttes ábrázolása: László 1988, 16, 4. kép.
 - 4 Wolfram 1987, 469, ahol a hun és avar birodalom központja egyazon helyen van feltüntetve; vagy u.ott 471, ahol a bolgár fennhatóság határai meghaladják a legmerészebb bolgár elképzeléseket is. A történeti források összevetése a régészeti adatokkal Pohl 1988, Karte 2. és 4.
 - 5 Bóna 1984, 25. térkép.
 - 6 Bálint 1989, 288, Karte V, lelőhelylistája: 290-291; térképe gyakorlatilag a fenti munka forrás-megjelölés nélküli reprodukciója - ugyanitt az avar korra és a magyar honfoglaláskorra vonatkozó térképábrák felcserélődtek.
 - 7 Bóna 1988b, Abb. 70: Siedlungsgebiet der Awaren vom 7. bis 9. Jh. im Karpatenbecken (Entwurf É. Garam); Awaren u. Slawen, Abb. 1: Siedlungsgebiet der Awaren vom 7.-9. Jahrhundert im Karpatenbecken (nach Bóna). Schraffiert: Zalagebiet.
 - 8 Szentpéteri 1995b-c.
 - 9 Kiss A. 1988a, 65, 41. j. és 1988b, 79, 47. j.
 - 10 Vékony 1979 és 1983.
 - 11 Szőke B. 1960, Harmatta 1960.
 - 12 Györffy 1991, 14.
 - 13 Jankovich-Bésán 1992, 1.
 - 14 Szentpéteri 1994a és 1995a.
 - 15 Az avarok történetére vonatkozó bizánci forrásokra Moravcsik 19832, főleg I. 70-75; legújabban: Szádeczky-Kardoss 1992.
 - 16 Kollautz 1968, Nagy 1976, Pohl 1988, Karte 3.
 - 17 Szádeczky-Kardoss 1979a, 104.
 - 18 Szádeczky-Kardoss 1979a, 105.
 - 19 Szádeczky-Kardoss 1979a, 105-106.
 - 20 Szádeczky-Kardoss 1979b, 235.
 - 21 Szádeczky-Kardoss 1979b, 236.
 - 22 Szádeczky-Kardoss 1979b, 238.
 - 23 Szádeczky-Kardoss 1979b, 239.
 - 24 A minősítési rendszer olyan leletgyűjtemény-típológián alapul, amely a lovas-egyenes felszerelés, díszövek, ékszerek és egyéb rangjelző tárgyak előfordulását, illetve azok készítési anyagát veszi figyelembe: Szentpéteri 1993a, 166-169, 214, Tab. 1A-B, Tab 2.
 - 25 Szentpéteri 1993b, 1993c, 1994b 1-4. térkép.
 - 26 Bárdos Edith szíves szóbeli közlése szerint a Zamárdi-Réti földek lelőhelyen feltárt temetkezések száma 1994-ben már meghaladta a 2.300 sírt; a lelőhelyről legutóbb Bárdos 1992.
 - 27 Bóna 1986b, 13-14. és 1988a, 453.
 - 28 Kiss A. 1979 és 1988c.
 - 29 A Keszthely-kultúráról Kovrig 1958 és 1960; Kiss A. 1966 és 1968a-b, Pohl 1988, 92-93; legújabban már csak a közvetlen Keszthely-környéki lelőhelyeket sorolják e körbe: Müller 1992, Kiss G. 1984 és 1992.
 - 30 A kérdéskör összefoglalása: Bóna 1971, 294-297.
 - 31 Szádeczky-Kardoss 1968.
 - 32 Kölked kapcsán Kiss A. 1979 és 1988c. A történeti források hasznosításával Pohl 1988, 90-92, majd elsősorban a régészeti leletekre támaszkodva, legrészletesebben Kiss A. 1992.
 - 33 Az avar kori gepida továbbélés elméletének kifejtése: Marosi - Fettich 1936, 63-93; Fettich 1943, 15-17; Fettich 1958, 366-371; Fettich 1965, 107-110; más szemszögből Csallány 1961, 346-359. A kérdéshez szorosan kapcsolódó Környe-vitához v.ö. Salamon 1969; Salamon - Erdélyi 1971; Barkóczi - Salamon 1971, főleg 145- skk.; a kritika összegzése Tomka 1972 és Bóna 1971, 296-301. és Bóna 1984, 321. Az erdélyi avar kori gepidákhoz Bóna 1979; 1986a, 162-165.
 - 34 PAULUS DIACONUS I. 27; Szádeczky-Kardoss 1979a, 103.
 - 35 Bálint 1993, 244. és 205-206. j. hasonló értelemben vizsgálja a kérdéskört, de egyelőre elveti a korra avar kori gazdag pannoniai lelőhelyekből levonható fentebb ismertetett tanulságokat.
 - 36 Az avarság fegyveres társadalmi rétegével kapcsolatos munkáim során fogalmaztam meg először a pannoniai kagáni székhellyel kapcsolatos feltevéseimet. Első ízben a „Baján népe és a Keletrómai birodalom. A korai avar - bizánci kapcsolatokról: a Baján-dinasztia székhelye és az ún. Keszthely-kultúra kérdése c. előadásomban (1986), amely végülis kéziratban maradt; ismertetője Szentpéteri 1987, 725; a szakirodalomban tudomásom szerint az eddig egyetlen (lakonikusan elutasító) reagálás Kiss A. 1988b, 85.: „Die Hypothese ...scheint nicht beweisbar zu sein”. Fettich 1965, 101-102, Abb. 164. kivételével - aki Temesvárra (Timisoara, Románia) helyezte az avar kagán székhelyét - a kutatás a Duna-Tisza-közi lokalizálás mellett tart ki mindeztidig. Ennek alapvető oka az, hogy az avar birodalom legkorábbi hatalmi központjának meghatározását erősen befolyásolja, hogy a Baján-dinasztia korát időben követő „bócsai körnek” a Duna-Tisza-közén kerültek elő az arany álcstas vezérelletei, ezekről legutóbb Kiss A. 1986, 1988a-b és 1991.
 - 37 Az Avar Birodalom utolsó szakaszának legújabb adatait tükrözi „A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és régészeti források alapján” c. térkép, melynek fekete-fehér és színes változata is megjelent. (Bóna - Szentpéteri 1994-1995).

IRODALOM

- BARKÓCZI-SALAMON 1971**
Barkóczi, László-Salamon, Ágnes: Remarks on the 6th century history of „Pannonia”. ActaArchHung 23 (1971) 139-153.
- BÁLINT 1985**
Bálint Csanád: Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. MittArchInst 14 (1985) 209-223.
- BÁLINT 1989**
Bálint, Csanád: Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln, 1989.
- BÁLINT 1993**
Bálint, Csanád: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: M. Müller-Wille - R. Schneider (Hrsg.): Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Sigmaringen, 1993, 195-273.
- BÁRDOS 1992**
Bárdos E.: „Kopt” bronzedény a zamárdi avar temetőből. Eine im awarischen Friedhof von Zamárdi gefundene a koptische Schüssel. SMK 9 (1992) 3-40.
- BÓNA 1971**
Bóna, István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). ActaArchHung 23 (1971) 265-336.
- BÓNA 1979**
Bóna, István: Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiß. ActaArchHung 31 (1979) 9-50.
- BÓNA 1984**
Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: MoT I. 265-373.
- BÓNA 1986A**
Bóna István: Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In: Köpeczi Béla (szerk.), Erdély története három kötetben. Budapest, 1986, 107-234.
- BÓNA 1986B**
Bóna, I.: Egy napkeleti nép Európában: az avarok. In: Avarok, 7-18.
- BÓNA 1988A**
Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari. Spoleto, 1988, II. 437-463.
- BÓNA 1988B**
Bóna, I.: Neue Nachbarn im Osten – Die Awaren. In: H. Dannheimer – H. Dopsch (Hrsg.) Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488-788. (Salzburg) 1988, 108-117.
- BÓNA-SZENTPÉTERI 1995**
Bóna I.-Szentpéteri J.: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: Magyarország története. 6.térkép
- BÓNA-SZENTPÉTERI 1994**
Bóna I.-Szentpéteri J.: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 72.
- CSALLÁNY 1956**
Csallány, Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956.
- CSALLÁNY 1961**
Csallány, Dezső: Die Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-658 u.Z.) ArchHung 38 (1961)
- DEKAN 1976**
Dekan, Ján: Moravia Magna. Großmähren – Epoche und Kunst. Bratislava, 1976.
- FETTICH 1943**
Fettich Nándor: A népi és kulturális kontinuitás a Kárpát-medencében a régészeti adatok alapján (Völkische und kulturelle Kontinuität im Karpatenbecken auf Grund archäologischer Quellen). Budapest, 1943, 1-47.
- FETTICH 1958**
Fettich Nándor: A regősénekekről. Über die Regös-Lieder. Ethnographia 69 (1958) 352-380.
- FETTICH 1965**
Fettich, Nándor: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Studia Archaeologica III. Budapest, 1965.
- GLASER 1939**
Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. Földr.Közl. 1939, 297-307.
- GYÖRFFY 1991A**
Györffy György: Történelmi atlasz készítésének kérdéséhez. Előadások a Történettudományi Intézetben 12. Budapest, 1991.
- GYÖRFFY-ZÓLYOMI 1994**
Györffy György-Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: A honfoglalásról sok szemmel I. Főszerk.: Györffy György. Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László, Budapest, 1994. 13-37.
- HARMATTA 1960**
Harmatta János: Adatok az avar hring kérdéséhez. ArchÉrt 87 (1960) 63-64.
- JANKOVICH-BÉSÁN 1992**
Jankovich-Bésán Dénes, A felszíni leletanyag szerepe a településrégészetben. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1992.
- KISS A. 1966**
Kiss Attila: Pannonia rómaiakori lakosságának népvándorláskori helybenmaradásának kérdéséhez. Zur Frage des Fortlebens der römerzeitlichen Bevölkerung von Pannonien in der Völkerwanderungszeit. JPMÉ 1965 (1966) 81-123.
- KISS A. 1968A**
Kiss, Attila: Die Stellung der Keszthely-kultur in der Frage der römischen Kontinuität Pannoniens. JPMÉ 1967 (1968) 49-59.
- KISS A. 1968B**
Kiss Attila: A Keszthely-kultúra helye a pannoniai római kontinuitás kérdésében. The place of the Keszthely culture in the problem of the roman continuity in Pannonia. ArchÉrt 95 (1968) 93-101.
- KISS A. 1979**
Kiss, Attila: Das Gräberfeld und Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked. Vorläufiger Bericht. A kölked-feketekapu avarkori germán temető és telep. Előzetes jelentés. FolArch 30 (1979) 185-192.
- KISS A. 1986**
Kiss, Attila: Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5-10. Jahrhundert (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen). ActaArchHung 38 (1986) 105-145.
- KISS A. 1988A**
Kiss, Attila: Die Herrscher des Karpatenbeckens im 5./6. Jahrhundert aus archäologischer Sicht. In: G. Bott

- (Hrsg.), Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Nürnberg 1988, 57-68.
- KISS A. 1988B**
Kiss, Attila: Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarischen Herrschaftszentrums (A korai- és közép-avarkori kagáni székhely földrajzi helyének kérdése). JPMÉ 33 (1988) 77-89.
- KISS A. 1988C**
Kiss, Attila: Előzetes jelentés (II.) a kölked-feketekapui avarkori település és temetők ásátásáról. Vorbericht (II.) über die Ausgrabung der awarenzeitlichen Siedlung und Gräberfeld von Kölked-Feketekapu. FolArch 39 (1988) 173-194.
- KISS A. 1991**
Kiss, Attila: Die „barbarischen“ Könige des 4-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als Verbündeten des Römischen bzw. Byzantinischen Reiches. CommArchHung 1991, 115-128.
- KISS A. 1992**
Kiss, Attila: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: Awarenforschungen. Hrsg. von Falko Daim. Archaeologia Austriaca – Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 35-134.
- KISS G. 1984**
Kiss, Gábor: Funde der Awarzeit aus Ungarn in Wiener Museen. 1. Funde aus Umgebung Keszthely. ArchAust 68 (1984) 161-201.
- KISS G. 1992**
Kiss Gábor: Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez. Beiträge zur Forschungsgeschichte der Keszthely-Kultur. JAMÉ 30-32 (1987-1989) [1992] 245-252.
- KNIEZSA 1938**
Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században (Ungarns Völkerschaften im 11. Jahrhundert). SZIEK II. 365-472.
- KOLLAUTZ 1968**
Kollautz, Arnulf: Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner. StZ 16 (1968) 135-164.
- KOVRIIG 1958**
Kovrig Ilona: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. Remarks on the question of the Keszthely culture. ArchÉrt 85 (1958) 66-74.
- KOVRIIG 1960**
Kovrig Ilona: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely. ArchÉrt 87 (1960) 136-168.
- LÁSZLÓ 1988**
László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988.
- MAROSI-FETTICH 1936**
Marosi Arnold-Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírletek. Trouvailles avares de Dunapentele. ArchHung 18 (1936)
- MÓCSY 1984**
Mócsy András: A római kor. In: MoT I. 199-264.
- MORAVCSIK 19832**
Moravcsik, Gyula: Bizantinoturcica I-II. Berlin, 19832
- MÜLLER 1992**
Müller, Róbert: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: Awarenforschungen. Hrsg. von Falko Daim. Archaeologia Austriaca – Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 251-307.
- NAGY 1976**
Nagy Árpád: Az Al-Duna menti bizánci városok pusztulása és a balkáni avar hadjáratok (568-626) néhány kérdése. Die Vernichtung der byzantinischen Städte an der unteren Donau und das Problem der awarischen Einfälle gegen den balkanischen Themen (568-626). Cumania 4 (1976) 79-87.
- POHL 1988**
Pohl, Walter, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München, 1988.
- PÓTÓ 1989**
Pótvó János: A honfoglalás vitás kérdései. Interjú Gyórfy Györggyel. In: Glatz Ferenc (szerk.), Magyarok a Kárpát-medencében. Budapest 19892, 22-26.
- SALAMON 1969**
Salamon, Ágnes: Über die ethnischen und historischen Beziehungen des Gräberfeldes von Környe (VI. Jh.). ActaArchHung 21 (1969) 273-297.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971**
Salamon, Ágnes-Erdélyi, István: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Studia Archaeologica V. Budapest, 1971.
- SOMOGYI 1984**
Somogyi Sándor: Történeti földrajzi bevezető. 3. A Kárpát-medence természeti képe a honfoglalás idején. In: MoT I. 61-68.
- SOMOGYI 1994**
Somogyi Sándor: Az Alföld földrajzi képe a honfoglalás és a magyar középkor időszakában. ÉKMoFöldr.Évk. 1994, 61-75.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1968**
Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. AT 15 (1968) 84-87.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1978**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. I. ArchÉrt 105 (1978) 78-90.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1979A**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. II. ArchÉrt 106 (1979) 94-111.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1979B**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. III. ArchÉrt 106 (1979) 231-243.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1982**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. VI. 2. ArchÉrt 109 (1982) 136-144.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1984**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. VIII. ArchÉrt 111 (1984) 53-70.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1992**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte I. Magyar őstörténeti Könyvtár 5. Szeged, 1992.
- SZENTPÉTERI 1987**
Szentpéteri József: Bizánc és Közép-Európa népei a 7-12. században. Ismertető a „Bizánc és Közép-Európa népei a 7-12. században” c. tudományos ülésszakról. (Moszkva-Leningrád, 1986. december 15-20.). Századok 121 (1987) 722-726.
- SZENTPÉTERI 1993A**
Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. ActaArchHung 45 (1993) 165-246.
- SZENTPÉTERI 1993B**
Szentpéteri, József: Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et

Protohistoriques. Bratislava, 1-7 Septembre 1991.
Bratislava, 1993, 261-270.

SZENTPÉTERI 1993C

Szentpéteri József: Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. *Tisicum VIII* (1993) 163-180.

SZENTPÉTERI 1994A

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Próbafüzet. Budapest, 1994. Szerk.: Szentpéteri József.

SZENTPÉTERI 1994B

Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. *ActaArchHung* 46 (1994) 231-306.

SZENTPÉTERI 1995A

Szentpéteri József: Az Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (ADAM) c. számítógépes adatbázis és kézikönyv munkálatairól. Visegrád, 1994, s.a.

SZENTPÉTERI 1995B

Szentpéteri József: Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567-630/670). In: Magyarország története térrépeken. 3a térrép.

SZENTPÉTERI 1995C

Szentpéteri József: Késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680-804). In: Magyarország története. 3b térrép.

SZŐKE 1960

Szőke Béla: Az avarok hringje. *Le hring des Avars. ArchÉrt* 87 (1960) 61-63.

TOMKA 1972

Tomka Péter: A környei avar kori temető történeti értékeléséhez. *AT* 20 (1972) 227-231.

VÉKONY 1979

Vékony, Gábor: The role of a march in ethnic political changes. *ActaOrHung* 33 (1979) 301-314.

VÉKONY 1983

Vékony Gábor: A gyeplő szerepe az etnikai és politikai átalakulásban. In: Tőkei Ferenc (szerk.), *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, 1983, 215-236.

WOLFRAM 1987

Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin, 1987.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>ActaArchHung</i>	Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>ActaOrHung</i>	Acta Orientalia Hungarica, Budapest
<i>ADAM</i>	Csallány, Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956.
<i>ADAM2</i>	Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, in Druck. Hrsg.: Szentpéteri, József.
<i>ArchAust</i>	Archaeologia Austriaca, Wien
<i>ArchÉrt</i>	Archeológiai Értesítő, Budapest
<i>ArchHung</i>	Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>AT</i>	Antik Tanulmányok, Budapest
<i>Avarok</i>	Az avarok kincsei. VI-IX. századi leletek magyar múzeumok gyűjteményeiből. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1986.
<i>Awaren</i>	Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Frankfurt am Main, 1985
<i>Awaren u. Slawen</i>	Awaren und Slawen in Südwest-Ungarn. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing Nr. 22. Straubing, 1994.
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>ÉKMoFöldr.Évk.</i>	Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Miskolc
<i>FolArch</i>	Folia Archaeologica, Budapest
<i>Földr.Közl.</i>	Földrajzi Közlemények, Budapest
<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>JPMÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
<i>MoT I.</i>	Magyarország története I. Főszerk.: Székely György. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984.
<i>MRT</i>	Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
<i>SMK</i>	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
<i>StZ</i>	Studijné Zvesti, Nitra
<i>SZIEK</i>	Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938.
<i>Tisicum</i>	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok

CARTOGRAPHIA AVARICA

KARTOGRAPHISCHE BEMERKUNGEN VON ADAM BIS BAJAN

Resümee

Im ersten Teil meines Vortrages gebe ich einen kurzen forschungsgeschichtlichen Überblick, auf welche Weise seit Erscheinen des Fundortkatalogs von Dezső Csallány 1956 die Größe des awarischen Reiches, die Veränderungen seines Territoriums von der Landnahme im Karpatenbecken bis zum Ende seines Bestehens in Kartenform dargestellt wurden. Im zweiten Teil unternehme ich den Versuch, das allererste Machtzentrum des awarischen Staates zu bestimmen. Ich werde Sie mit einer solchen

Arbeitshypothese bekannt machen, wonach sich der früheste Khagansitz (abweichend zu den bisherigen Lokalisierungen im Zwischenstromgebiet von Donau und Theiß in Pannonien, irgendwo am Südufer des Balaton befunden haben dürfte. Diese Annahme könnte für die Forschung unter anderem auch Veranlassung sein, die hinsichtlich der Keszthely-Kultur und der awarenzeitlichen Germanen momentan bestehenden Meinungen zu überdenken.

Képaláírások

1. térkép: Az avar kor a Kárpát-medencében

Forrás: Bóna 1984, 25. térkép, készítette: Bóna István - Szentpéteri József

2. térkép: Próbaszelvény az ADAM2 mellékleteiből (Budapest, eredeti lépték: 1:100.000)

Jelkulcs:

○: településnyom

■: temetkezési hely

Forrás: Szentpéteri 1994a

3. térkép: Az avar birodalom a római úthálózattal a Baján-dinasztia idején (568-626/630)

Jelkulcs:

1. fontosabb rév
2. római kori legio-tábor
3. római kori tábor, erőd
4. római kori colonia, municipium
5. egyéb római kori település
6. feltételezett kagáni székhely
7. avar kori regionális központ
8. avar kori lokális központ
9. egyéb avar kori lelőhely
10. Keszthely-kultúras lelőhely
11. avar kori germán lelőhely
12. avar lelőhely germán leletekkel

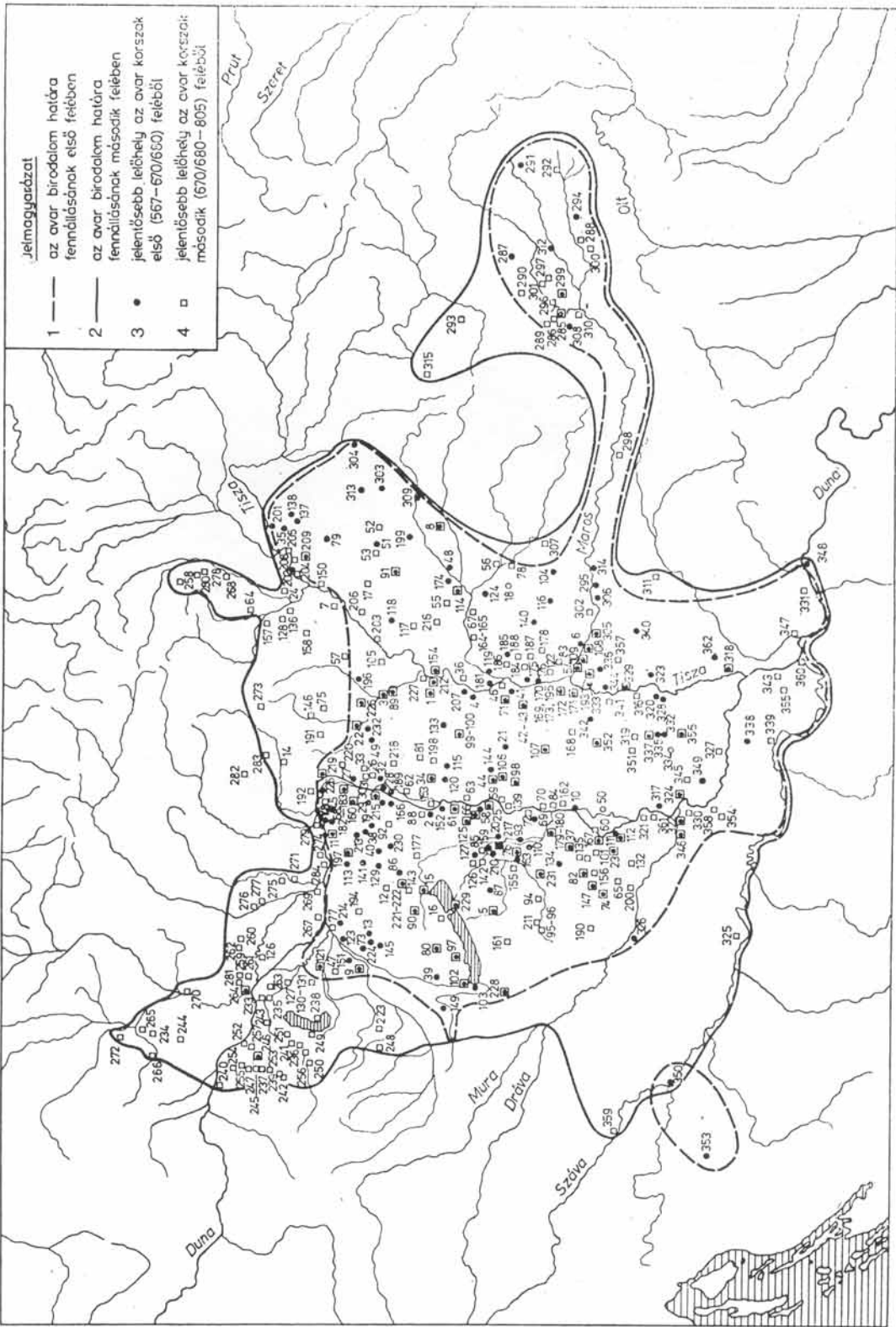
Források: Kollautz 1968, Karte II; Salamon - Erdélyi 1971, 12, Abb. 2; Mócsy 1984, 19. (A római Pannonia) és Tóth 1986, 9. (Dacia) c. térkép - Tóth Endre javításaival, akinek baráti szívességét itt is megköszönöm; Szentpéteri 1987, 1993a-c, 1994b (a lelőhelyek sorszám szerinti felsorolásával és irodalmával).

A számozott lelőhelyek a kora avar kor első felének regionális központjai (Szentpéteri 1994b, 238, Karte 1 nyomán):

24. Ártánd-Platthy birtok
33. Baja-Allaga szőlő
90. Budakalász-Dunapart
104. Budapest-XII. Farkasrét
113. Budapest-XXI. Csepel-Kavicsbánya
126. Čoka/Csóka
133. Csákerény-Orondpuszta
135. Csanytelek-Felgyői határút
136. Csengele-Feketehalom
140. Csengőd-Szemessy föld
327. Káptalantóti-Bodók
385. Kőlked-Feketekapu A
387. Környe
394. Kunágota
395. Kunmadaras
424. Mandjelos/Nagyolaszi
482. Novi Kneževac-Fabrikai Tepiha/Törökkanizsa
492. Nyíregyháza-Városi kertészeti
516. Pécs-Köztemető
567. Selenča/Bácsújfaló
616. Szebény-II.
628. Szegvár-Sáppoldal
706. Tiszavasvári-Koldusdomb
715. Tolnanémedi
763. Zamárdi-Réti földek dűlő
797. Zsámbok

4. térkép: A Keszthely-kultúra elterjedési területe

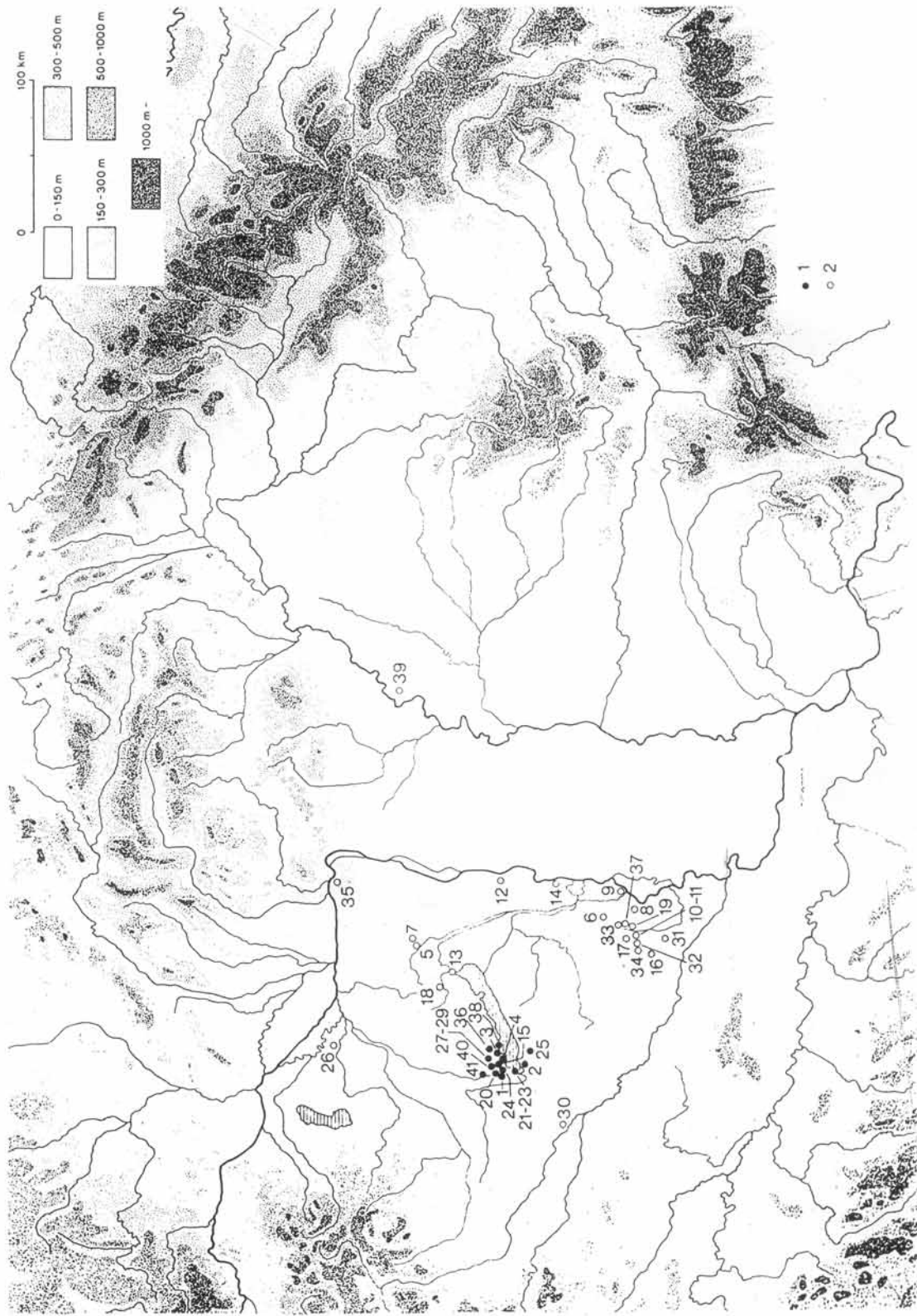
Forrás: Kiss A. 1968 nyomán; a zárójelben levő számok Müller 1992 és Kiss G. 1992 műveiben szereplő sorszámszámokra utalnak:

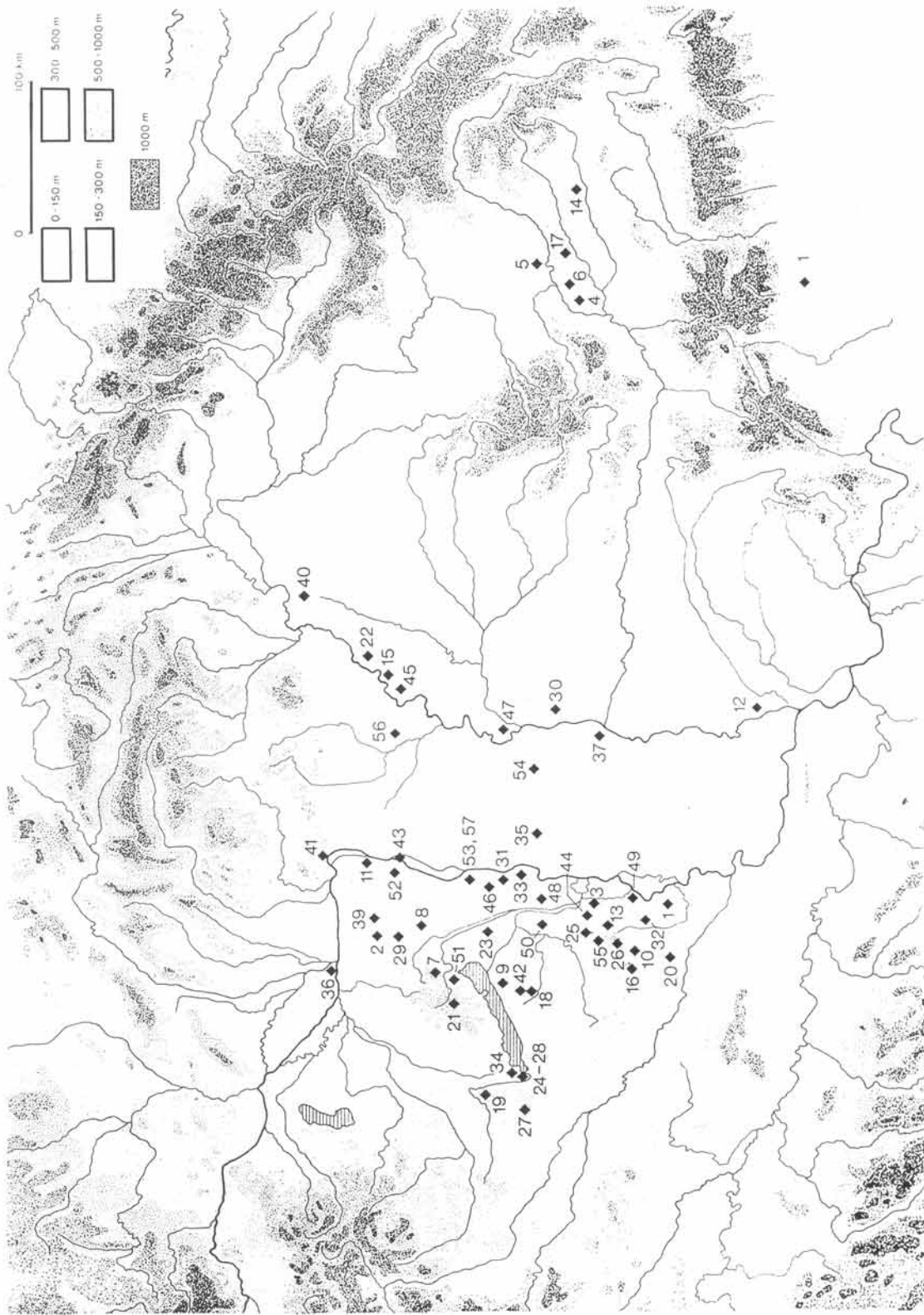
Jelmagyarázat

- 1 - - - az avar birodalom határa fennállításának első felében
- 2 — az avar birodalom határa fennállításának második felében
- 3 • jelenlétésebb lelőhely az avar korszak első (567—670/680) feléből
- 4 □ jelenlétésebb lelőhely az avar korszak második (670/680—805) feléből

1. térkép:

4. térkép:

5. térkép:

